

Jerzy S. Marcinkowski

Zawód : inżynier bezpieczeństwa pracy i jego przyszłość

Problemy Profesjologii nr 1, 19-27

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy S. Marcinkowski

ZAWÓD – INŻYNIER BEZPIECZEŃSTWA PRACY I JEGO PRZYSZŁOŚĆ

Streszczenie

W części wstępnej pracy zostały omówione uwarunkowania pozyskania zawodu inżynier – bezpieczeństwa pracy. W ramach nich zostały w pracy zaprezentowane problemy dotyczące kształcenia w tym zawodzie na poziomie studiów I i II stopnia oraz scharakteryzowano w nim sylwetkę absolwenta tych studiów. Zasadnicza część pracy omawia miejsce inżyniera bezpieczeństwa pracy we współczesnej organizacji gospodarczej. W podsumowaniu pracy zdefiniowano warunki pomyślnego funkcjonowania inżyniera bezpieczeństwa pracy w nowoczesnej gospodarce.

PROFESSION OF OCCUPATIONAL SAFETY ENGINEER AND ITS FUTURE

Summary

Introduction of this thesis discusses conditions of occupational safety engineer acquisition. Thesis takes into consideration main problems of this profession's education at the level of 1st and 2nd cycle and characterizes graduate profile. Basic part of the thesis concerns safety work engineer place in modern enterprise. Summary defines conditions of occupational safety engineer successful functioning in modern enterprise.

Wstęp

Statystyki europejskie podają, że w 2001 w 15 krajach Unii Europejskiej wydarzyło się 7,6 miliona wypadków przy pracy. 4,9 miliona tych wypadków spowodowało wyłączenie człowieka z procesu pracy trwające dłużej niż trzy dni. W tym 2001 wydarzyło się również 4900 wypadków śmiertelnych. Zatem co 5 sekund jeden pracownik w „starych „państwach UE w 2001 stawał się ofiarą wypadku przy pracy w przemyśle, a co 2 godziny umierał wskutek wypadku. Statystyki te dotyczą wszystkich sektorów przemysłu: wytwórczego, energetycznego, transportowego, budowlanego a także rolnictwa [27].

Również statystyki, w Polsce informują, że w 2008 roku zgłoszono 104 402 osoby poszkodowane w wypadkach przy pracy. Wypadki przy pracy spowodowały w 2008 śmierć 523 osób, a 902 osób uległo wypadkom ciężkim [20]. Wszystkie te zdarzenia losowe, związane z procesem pracy spowodowały w 2008 r. 3.638.805 dni niezdolności do pracy, a średnia liczba dni niezdolności do pracy na jednego poszkodowanego zwiększyła się z 34,8 dni w roku 2007 do 35,0 w 2008 r. [19, 20].

Brak realizacji wymagań bezpiecznej i ergonomicznej pracy kosztuje Państwo a tym jego obywateli olbrzymie środki finansowe. W 2008 r. łączne koszty świadczeń pieniężnych wypłacanych z funduszu ubezpieczenia wypadkowego ZUS z tytułu rent inwalidzkich i rodzinnych, jednorazowych odszkodowań, zasiłków chorobowych oraz świadczeń rehabilitacyjnych w związku z orzeczonymi chorobami zawodowymi, wypadkami przy pracy oraz świadczeń ponoszonych przez pracodawców (państwowych i prywatnych) z tytułu warunków pracy szkodliwych i uciążliwych wyniosły około 7.250.000.000, – zł [20].

Nie bez znaczenia, obok skutków natury społecznej i ekonomicznej wypadków przy pracy czy chorób zawodowych, o których mowa wyżej, są zagadnienia kadr, które zajmują się na co dzień problematyką kształcenia w ww. zakresie, w tym nauczaniem i upowszechnianiem wiedzy z zakresu tej problematyki [21]. Chyba najbardziej skutecznym środkiem prowadzącym do optymalizacji kosztów w tym zakresie jest właściwa edukacja, w tym kształcenie specjalistów na poziomie studiów wyższych z tego zakresu [9,22,24,25]. Wynika ona również z obowiązku harmonizacji prawa polskiego z prawem unijnym dotyczący kształcenia kadr z zakresu bezpieczeństwa pracy na poziomie co najmniej studiów I stopnia oraz z wypełnienia przez Państwo tego obowiązku poprzez realizację zapisów z rozporządzeń MPiPS z 2004 i 2005 o obowiązku kształceniu kadr w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy na poziomie studiów wyższych [28,29,30,31]. Nie bez znaczenia ma również wpisanie w dniu 16 października 2009 do ewidencji kierunków kształcenia pod poz. 9a kierunku o nazwie: bezpieczeństwo i higiena pracy [32].

Długoletnie starania takich instytucji, jak: Rada Ochrony Pracy przy Sejmie RP, Departament Warunków Pracy a następnie Departament Prawa Pracy Ministerstwa Gospodarki i Pracy czy Ministerstwa Pracy Spraw Socjalnych, Stowarzyszenie Pracowników Bezpieczeństwa i Higieny Pracy w Polsce, Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy, licznych uczelni wyższych, w tym Politechnik: Poznańskiej, Łódzkiej oraz różnych osób, w tym śp. dr hab. Zygmunta Niczyporuka i autora niniejszego opracowania związane z uruchomieniem kierunku studiów; Bezpieczeństwo i Higiena Pracy dobiegły końca [5,6,7,8,9,14,15,16,17,18].

Są to fakty, które zachęciły autora niniejszego opracowania do zwrócenia uwagi na znaczenie i przyszłość zawodu **inżynier bezpieczeństwa i higieny pracy** w nowoczesnej organizacji gospodarczej, co jest celem prezentowanego opracowania.

Zawód inżynier bezpieczeństwa pracy i uwarunkowania jego pozyskania

Często pada pytanie, czy w obecnej sytuacji ekonomicznej stać nas jako społeczeństwo na ponoszenie kosztów zapewnienia odpowiednich warunków pracy, w tym kosztów edukacji w tym zakresie? Hanna Hintz, były Główny Inspektor Pracy, inaczej sformułowała to pytanie. Jej zdaniem powinno ono brzmieć: **Czy w obecnej trudnej sytuacji ekonomicznej stać nas na straty, które trzeba ponieść w wyniku utraty zdrowia i życia na skutek nieprzestrzeżenia zasad bezpieczeństwa i higieny pracy [2]?**

Tak szeroko sformułowane pytanie obejmuje również, tą najbardziej efektywną część działalności w omawianym zakresie, jaką jest edukacja. Podjęcie kształcenia kadr na poziomie studiów wyższych zajmujących się i zarządzających problematyką bezpieczeństwa i higieny pracy, to nie tylko wypełnienie określanych zapisów z odpowiednich rozporządzeń ministerialnych, ale przede wszystkim wypracowanie warunków kształcenia ludzi tworzących korpus tych, którzy, na co dzień profesjonalnie zajmować się powinni realizacją ww. problematyki [22,23,24,25,26].

Kształcenie w zawodzie inżynier bezpieczeństwa pracy

Podjęcie kształcenia na ww. nowym kierunku studiów zostało poprzedzone opracowaniem dla niego standardów nauczania obejmujących takie problemy, jak [1, 3, 4, 10, 11, 13]:

- zdefiniowanie **wymagań ogólnych**, jakie formułuje się w przypadku kreowania każdego nowego kierunku (typy uczelni, które mogłyby prowadzić tego typu studia, forma i tryb studiów (stacjonarne, niestacjonarne, I i II stopnia, minimalna całkowita liczba godzin programu nauczania, zarówno na studiach I jak i II stopnia, dokładne określenie obligatoryjnej liczby godzin koniecznych do zrealizowania zarówno na studiach I jak i II stopnia),

- **opis sylwetki absolwenta** takiego kierunku studiów obejmujący takie cechy, jak: rozumienie i w umiejętny sposób interpretowanie roli i miejsca człowieka w procesie pracy wraz ze wszystkimi tego konsekwencjami, podejmowanie działań w zakresie zmian jakości środowiska pracy w obszarze, podnoszenia kultury bezpieczeństwa pracy, w tym w zakresie bezpiecznych zachowań w miejscu pracy, opracowywanie, wdrażanie i zarządzanie systemami bezpieczeństwa pracy zgodnie z regulacjami UE i krajowymi, ocenianie (oszacowywanie) i kategoryzowanie poziomu ryzyka zawodowego, przygotowanie i prowadzenie wewnętrznych i zewnętrznych auditów w obszarze szeroko rozumianego monitorowania zagadnień dotyczących warunków pracy,

- **program kształcenia** na takim kierunku, obejmujący grupy przedmiotów (ogólnych, podstawowych, kierunkowych i specjalności: obligatoryjnych i fakultatywnych), minimalne obciążenia godzinowe w tych grupach oraz ich minimalny wymiar godzin dla poszczególnych trybów studiów (stacjonarne, niestacjonarne, podyplomowe) powinien mieć taki charakter, jak dla typowych studiów inżynierskich z dużym udziałem treści zarządczych i marketingowych,

- **treści programowych** przedmiotów w poszczególnych grupach wraz z podaniem podstawowej literatury, wykorzystywanej w ich realizacji obejmujących problematykę bezpieczeństwa pracy i zdrowia pracownika w procesie pracy. Treści, które z jednej strony uwzględniałyby podstawową wiedzę, w jaką powinien być wyposażony inżynier a z drugiej strony wiedzę i umiejętności związane z realizacją problematyki bezpieczeństwa pracy [22],

- całość kształtu problematyki **praktyk zawodowych** realizowanych przez studiujących ten kierunek, odbywanych w nowoczesnych zakładach, w których problematyka bezpieczeństwa

pracy jest równi traktowana z takimi problemami występującymi w tych firmach, jak: produkcja, ochrona środowiska i itd.,

– wszelkiego rodzaju **zalecenia i uwagi związanych** z opracowaniem ww. materiałów i realizacją kształcenia na tym kierunku.

Uczelniami, w których powinno być realizowane kształcenia inżynierów bezpieczeństwa pracy to uczelnie, zarówno państwowe jak i niepubliczne, z wydziałami: technicznymi, rolniczymi, zarządczymi czy projektowania form przemysłowych [7,16,17].

W realizacji procesu kształcenia na takim kierunku bardzo przydatne będą pomoce dydaktyczne opracowane przez liczne uczelnie jak również materiały dydaktyczne opracowane przez CIOP [33]. Są to nowoczesne środki multimedialne i ich wykorzystanie w procesie nauczania jest szansą poprawnej realizacji procesu kształcenia na tym kierunku.

Natomiast dużym problemem jest kwestia kadr, które mogłyby prowadzić kształcenie inżynierów – specjalistów bezpieczeństwa pracy. Problem ten został dostrzeżony i szczegółowo omówiony w licznych publikacjach z tego zakresu [12].

Ustawodawca wpisując do kierunków kształcenia omawiany kierunek proponuje sposób rozwiązania problemu kadr kształcących na nim a wykazywanych w minimum kadrowym w momencie jego uruchamiania. Dorobek naukowy osoby wykazywanej w minimum kadrowym dla uruchamianego ww. kierunku studiów powinien mieścić się w dziedzinie i dyscyplinie nauk z nim związanych [32].

W przypadku kierunku bezpieczeństwo i higiena pracy obszary nauk, z zakresu których powinny rekrutować się osoby zaliczane do minimum kadrowego uruchamianego i prowadzonego kierunku studiów, to nauki prawne a z nich reprezentanci takich kierunków i specjalności, jak: prawo administracyjne i prawo pracy, nauki ekonomiczne a z nich reprezentanci takich kierunków, jak: nauki o zarządzaniu i ekonomia, nauki medyczne a z nich reprezentanci takich kierunków i specjalności, jak: medycyna pracy oraz fizjologia i higiena, nauki o bezpieczeństwie a z nich reprezentanci takiego kierunku, jak inżynieria bezpieczeństwa czy wreszcie nauki techniczne a z nich reprezentanci takich kierunków i specjalności, jak: fizyka techniczna, technologia chemiczna, inżynieria produkcji, inżynieria środowiska czy mechanika i budowa maszyn.

Natomiast z nauk związanych z ww. kierunkiem studiów, z których powinny się rekrutować osoby zaliczane do minimum kadrowe dla omawianego kierunku, to: przedstawiciele nauk prawnych reprezentujących pozostałe kierunki specjalności w zakresie prawa cywilnego, przedstawiciele nauk humanistycznych reprezentujących takie kierunki i specjalności, jak: socjologia (pracy), psychologia (pracy).

Ustawodawca jednak wyraźnie zaznaczył, że w każdej z grup osób uwzględnianych w minimum kadrowym uruchamianego kierunku studiów (profesorowie i doktorzy habilitowani oraz doktorzy) muszą się znaleźć wśród takich, które będąc wykazywanymi w minimum kadrowym, powinni ze swoim pierwotnym wykształceniem wywodzić się bądź z nauk medycznych po specjalności medycyna pracy bądź z nauk o bezpieczeństwie po kierunku inżynieria bezpieczeństwa i legitymować się znaczącym dorobkiem naukowym w ww. dziedzi-

nach [32]. Należy jednak przyjąć, że jest to propozycja tymczasowa, obowiązując do czasu wypromowania kadr ze stopniem doktora i doktora habilitowanego w ramach ww. kierunku.

Zatem wykształcenie kadr dydaktycznych, które kształciłyby w ww. zakresie, w tym zdobywanie przez nie stopni naukowych, jest problemem istotnym [21]. W jego rozwiązaniu należy upatrywać klucza do powodzenia realizacji całokształtu działań dotyczących kształcenia inżynierów – specjalistów bezpieczeństwa pracy i ich roli oraz znaczenia w nowoczesnym przedsiębiorstwie.

Sylwetka inżyniera bezpieczeństwa pracy

Inżynier bezpieczeństwa pracy w ramach swojego interdyscyplinarnego techniczno-humanistycznego wykształcenia posiadać będzie podstawową wiedzę z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy a także z zakresu inżynierii z takich dziedzin, jak: mechanika, technologia, inżynieria chemiczna, elektrotechnika, ochrona środowiska, rolnictwo, melioracje, nawigacja itd.

Jego wykształcenie obejmie również aktualne zagadnienia z zakresu psychologii pracy, socjologii pracy, pedagogiki pracy, ekonomii, zarządzania i marketingu, organizacji [4, 6, 7, 9, 10, 11, 12].

Będzie on przygotowany w nowoczesnej gospodarce do:

- rozumienia i w umiejętny sposób interpretowania roli i miejsca człowieka w procesie pracy wraz ze wszystkimi tego konsekwencjami,
- praktycznego wykorzystania wiedzy i umiejętności z zakresu psychologii, organizacji, zarządzania i marketingu w działaniach dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy,
- oceny przebiegu procesów produkcyjnych (pracy) w podmiotach gospodarczych w funkcji zagadnień bezpieczeństwa i higieny pracy,
- kontroli przestrzegania przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy oraz formułowania wniosków w zakresie poprawy warunków pracy,
- oceny rozwiązań techniczno-organizacyjnych pod względem spełniania wymagań bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ergonomii,
- badania okoliczności i przyczyn wypadków przy pracy oraz ustalania wniosków profilaktycznych,
- samodzielnego wykorzystywania zdobytej wiedzy w rozwiązywaniu problemów praktycznych w firmach z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy,
- opracowywania, wdrażania i eksploatacji systemów zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy (SZBHP),
- oceniania (szacowania) ryzyka zawodowego,
- organizowania i prowadzenia prac badawczych, rozwojowych i zarządczych w szczególności: projektowanie i wdrażanie rozwiązań technicznych i organizacyjnych minimalizujących skutki oddziaływania procesu pracy na człowieka,

– korzystania w pracy z literatury i aktualnych opracowań naukowych biznesowych i ekonomicznych z ww. zakresu.

Zgodnie z posiadaną wiedzą i umiejętnościami uzyskanymi podczas studiów inżynier bezpieczeństwa pracy będzie przygotowany do pracy w:

- małych, średnich i dużych podmiotach gospodarczych świadcząc w nich pracę w służbach bezpieczeństwa i higieny pracy,
- szkolnictwie podstawowym, gimnazjalnym i ponad gimnazjalnym,
- w podmiotach gospodarczych świadczących usługi z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy,
- zapleczu naukowo-badawczym prowadzącym projektowanie i wdrażanie rozwiązań technicznych i organizacyjnych minimalizujących skutki oddziaływania procesu pracy na człowieka,
- administracji państwowej, samorządowej, gospodarczej i oświatowej zajmujących się problemami bezpieczeństwa i higieny pracy,
- biurach projektowych i doradczych jako eksperci w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy,
- szkolnictwie podstawowym, ponad podstawowym i wyższym,
- instytucjach zajmujących się poradnictwem i upowszechnianiem wiedzy z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy,
- we własnych firmach świadczących usługi z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy.

Miejsce zawodu inżynier bezpieczeństwa pracy we współczesnej organizacji gospodarczej

Każda nowoczesna organizacja (firma) powinna zatrudniać inżyniera bezpieczeństwa i higieny pracy. To on, poprzez swoją wiedzę i umiejętności potrafi dla takiej organizacji:

- określać strategiczne i bieżące cele przedsiębiorstwa służące poprawie warunków pracy,
- mobilizować i motywować pracowników do rozumienia i przestrzegania zasad działań w zakresie bezpieczeństwa pracy,
- analizować zmiany ekonomiczne zachodzące w przedsiębiorstwie związane z polityką i praktyką w omawianym obszarze,
- prowadzić kontrolę stanowisk pracy oraz dokonywać oceny przyczyn wypadków przy pracy i chorób zawodowych,
- projektować i obsługiwać systemy informatyczne wykorzystywane w organizacji w obszarze bezpieczeństwa pracy, itd.

Natomiast, jeśli w organizacji funkcjonuje system zarządzania bezpieczeństwem pracy (SZBP) inżynier bezpieczeństwa i higieny pracy w ramach niego potrafi w organizacji:

- planować politykę bezpieczeństwa pracy dla firmy,

- opracować i wdrożyć struktury organizacyjnej służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo pracy,
- planować i wdrożyć działania w obszarze bezpieczeństwa pracy,
- identyfikować zagrożenia i je kontrolować,
- poprawnie szacować i oceniać ryzyko zawodowe,
- planować działania korygujących, w sytuacji, kiedy oszacowany poziom ryzyka zawodowego jest poziomem nie akceptowalnym,
- planować i realizować przeglądy, audyty systemu oraz ciągle monitorowanie systemu.

Do tego powinien sprowadzać się udział inżyniera – specjalisty bezpieczeństwa i higieny pracy w obszarze zarządzania w nowoczesnym przedsiębiorstwie

Posumowanie

Zatem rola współczesnego, dobrze wykształconego inżyniera bezpieczeństwa pracy we współczesnym przedsiębiorstwie jest i będzie w coraz większym stopniu doceniana. To ona będzie kreowała i realizowała na co dzień, politykę organizacji w obszarze bezpieczeństwa pracy i zdrowia pracownika w miejscu pracy. Od jego wiedzy i umiejętności oraz pracy jak i stopnia w nią zaangażowania będzie zależała realizacja tej problematyki w organizacji.

Należy zatem zrobić wszystko, ażeby w nowoczesnym przedsiębiorstwie w pełni obowiązywał kanon, że: „**Chcemy żyć i pracować bezpiecznie, w stanie spokoju i pewności, w warunkach braku ryzyka lub w warunkach skutecznej przed nim ochrony**” i by stał się on celem społecznym i nie tylko w wymiarach ekonomicznych [3,26].

Jest to wyzwania rodzące zupełnie nowe podejście do realizacji ww. problematyki w przedsiębiorstwie. Tym samym wymagane jest zaangażowanie w jego realizację ludzi o odpowiednich, dotychczas niespotykanych kwalifikacjach.

Tymi, którzy będą mieli szansę sprostać tym wyzwaniom będą inżynierowie – specjaliści bezpieczeństwa i higieny pracy kształceni na polskich wyższych uczelniach. Ich wiedza i umiejętności pozwolą w pełni w, niedalekiej przyszłości, zrealizować tą ideę.

Bibliografia

- [1] Blach A., Musioł T., Problematyka bezpieczeństwa i higieny pracy w standardach nauczania szkół wyższych, [w:] H. Bednarczyk, I. Woźniak (red.) *Pedagogika pracy wobec problemów ochrony pracy*, Radom 2004, s. 155-160.
- [2] Hintz H., Referat wprowadzający, [w:] *Praca zbiorowa: Wspólna Europa-Wspólne Zasady i Priorytety Inspekcji Pracy*, Wrocław 2004, s. 6-10.
- [3] Koradecka D., Naukowe podstawy strategii ochrony pracy w standardach europejskich, [w:] *Praca zbiorowa: Wspólna Europa – Wspólne Zasady i Priorytety Inspekcji*, s. 11-16.
- [4] Krzemień S., Kształcenie inżynierów bezpieczeństwa i higieny pracy, [w:] H. Bednarczyk, I. Woźniak (red.) *Pedagogika pracy wobec problemów ochrony pracy*, Radom 2004, s. 161-168.

- [5] Marcinkowski J.S., Studia z zakresu ergonomii na wyższej uczelni technicznej. ZN PP Seria Organizacja i Zarządzanie 19, Wyd. Politechniki Poznańskiej, 1996, s.93-98.
- [6] Marcinkowski J.S.: Studia z zakresu ergonomii w wyższej uczelni technicznej, [w:] Pietrulewicz B. (red.), Przygotowanie i doskonalenie zawodowe pracowników, Wyd. Centrum Zastosowań Ergonomii, Zielona Góra 1996, s. 42-49.
- [7] Marcinkowski J.S., Problemy edukacji w zakresie ergonomii w szkolnictwie wyższym, [w:] Pietrulewicz B. (red.), Całozyciowa edukacja zawodowa. Problemy teorii i praktyki, Wyd. Centrum Zastosowań Ergonomii, Zielona Góra 1997, s. 149-164.
- [8] Marcinkowski J.S., Nauczanie i kształcenie w zakresie ergonomii, ochrony i bezpieczeństwa pracy w polskim szkolnictwie wyższym – stan i perspektywy. Raport dla Rady Ochrony Pracy przy Sejmie RP., [w:] Biuletyn Sejmu RP/Posiedzenia Rady Ochrony Pracy / Nr 34/1997/Nr.3327/ II kad., Wyd. Biuro Informacyjne. Kancelaria Sejmu RP, Warszawa, 1997. s.13.
- [9] Marcinkowski J.S., Edukacja ergonomiczna – czynnikiem decydującym o bezpieczeństwie pracy i zdrowiu pracownika, [w:] Kowal E. (red.), Ergonomiczne kształtowanie Środowiska Pracy, Zielona Góra 1998, s. 33-40.
- [10] Marcinkowski J.S., Problematyka, cele i treści nauczania ergonomii i bezpieczeństwa pracy w uczelniach wyższych, [w:] H. Bednarczyk, I. Wodniak (red.), Pedagogika pracy wobec problemów ochrony pracy, Radom 2004, s. 46-57.
- [11] Marcinkowski J.S., Polish dilemmas and challenges in education of ergonomics and occupational health and safety against international achievements, [w:] L.M. Pacholski, J.S. Marcinkowski, W.M. Horst (red.), Dilemmas and issues of modern ergonomics and work safety education and researches, Wyd. Instytutu Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004, s. 339-357.
- [12] Marcinkowski. J.S., Znaczenie inżyniera-specjalisty bezpieczeństwa pracy w zarządzaniu nowoczesnym przedsiębiorstwem, [w:] Fertsch, M., Trzcieliński, S. (red.), Koncepcje Zarządzania Systemami Wytwórczymi, Wyd. Instytutu Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005, s. 249-256.
- [13] Marcinkowski J.S, Niczyporuk, Z.T., Standardy kształcenia kierunek: bezpieczeństwo i higiena pracy. Studia pierwszego i drugiego stopnia. Projekt. MPiPS, Warszawa 2006, s. 14.
- [14] Marcinkowski J.S., Edukacja z zakresu bezpieczeństwa pracy i ergonomii w niepublicznych polskich wyższych uczelniach, [w:] J. Olszewski, M. Słodowa – Helpy (red.), Koncepcja i czynniki rozwoju lokalnego w warunkach funkcjonowania Polski w strukturach zintegrowanej Europy i przechodzenia do społeczeństwa informacyjnego, Poznań 2006, s. 499-512.
- [15] Marcinkowski J.S, Conditions of work and studies in system of education safe forming, [w:] L.M. Pacholski, J.S. Marcinkowski, W.M. Horst (red.), The role of education and researches in ergonomics and safety – work in Heath care of population, Poznań 2006, s. 249-264.
- [16] Marcinkowski J.S., The diagnosis of the education in the field of ergonomics and work safety at the Polish technical universities, [w:] L. M. Pacholski, J.S. Marcinkowski, W.M. Horst. (red.), The role of education and researches in ergonomics and safety – work in Heath care of population, Poznań 2006, s. 265-275.
- [17] Marcinkowski J.S., Ergonomics and occupational health and safety education at Polish institutions of higher education, FOUNDATION OF CONTROL AND MANAGEMENT SCIENCES 6, 2006, Poznań, s. 55-73.
- [18] Marcinkowski J.S. Knowledge management in the education from the domain of ergonomics and occupational safety, [w:] Marcinkowski J.S. (eds.), Education in ergonomics and occupational safety. Monograph. Publishing House of Poznan University of Technology, 2009, s. 7-36.
- [19] MPiPS. Ocena stanu bezpieczeństwa i higieny pracy w 2007, Warszawa 2008, s. 98.
- [20] MPiPS. Ocena stanu bezpieczeństwa i higieny pracy w 2008, Warszawa 2009, s. 99.
- [21] Pacholski L., Marcinkowski J.S. (red.), Sylwetka nauczyciela ergonomii, ochrony i bezpieczeństwa pracy, Poznań – Boszkowo 1996, s. 350.

- [22] Pacholski L., Marcinkowski J.S., (red.), Treści programów nauczania ergonomii, ochrony i bezpieczeństwa pracy, Poznań 1997, s. 499.
- [23] Paluch R., Uczyć ergonomii – jak i kogo, Atest – Ochrona Pracy, nr 5, 1999 s. 4-7.
- [24] Pietrulewicz B., Problemy ergonomii i bezpieczeństwa pracy w rozwoju zawodowym jednostki, [w:] Pietrulewicz B., (red.), Przygotowanie i doskonalenie zawodowe pracowników, Zielona Góra 1996, s.19-31.
- [25] Pietrulewicz B. (red.), Całościowa edukacja zawodowa. Problemy teorii i praktyki. Centrum Zastosowań Ergonomii, Zielona Góra 1997, s.106.
- [26] Praca zbiorowa. Strategia rozwoju kształcenia ustawicznego do 2010 r. MENIS, Warszawa 2003.
- [27] Rezolucja Rady Unii Europejskiej z 3.06.2002 w sprawie nowej strategii w dziedzinie zdrowia i bezpieczeństwa pracy (2002-2006). Official Journal of European Communities, 2002/C/161/01, Bruxelles, 2002.
- [28] Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 20.04 1995 w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 48, poz. 253).
- [29] Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 10 grudnia 2002 w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 222, poz. 1868).
- [30] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 maja 2003 w sprawie Polskiej Klasyfikacji Edukacji (Dz. U. Nr 98 poz. 895).
- [31] Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z 2 listopada 2004 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie służby bezpieczeństwa i higieny pracy (Dz. U. Nr 266, poz. 2467 i 2468).
- [32] Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 16 października 2009 zmieniające rozporządzenie w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki (Dz. U. nr 180 poz. 1407).
- [33] Słowikowski J., System nauczania ergonomii i bezpieczeństwa pracy w szkołach wyższych, [w:] Pacholski L.M., Marcinkowski J.S. (red.), Treści programów nauczania ergonomii, ochrony i bezpieczeństwa pracy, Poznań, Wyd. Instytutu Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej, Poznań 1997, s. 49-73.

Recenzent: Edward Kowal